

„Halálosan komolyan veszem”

Beszélgetés Schiff Júlia költővel, íróval, műfordítóval

2021 nyarán megjelent Schiff Júlia fordításában a kétnyelvű (német–magyar) Nemes Nagy Ágnes-antológia *Sonnenwenden/Napfordulók* címmel a Pop Verlag-nál Nemes Nagy Ágnes születésének 100. és halálának 30. évfordulója (2021–2022) alkalmából. Erről a kötetről, eddigi alkotói pályájáról, kedvelt szerzőiről, illetve jövőbeli terveiről kérdeztem.

TÜSKÉS ANNA: Egy irodalmi művet – különösen verset – nem lehet szóról szóra fordítani, különben elveszik a szöveg hatása, ereje. Fordítóként mekkora kihívás Nemes Nagy Ágnes verseinek idegen nyelvű megszólaltatásán dolgozni?

SCHIFF JÚLIA: Nemes Nagy Ágnes verseit és néhány esszéjét is németre fordítottam. Óriási kihívás volt számomra. Az objektív költészet jellegzetessége az első személynek a kiemelése a vers központjából. A lírai „én” ezentúl másutt van, de talán nincs is jelen. Ellenben a tárgyak, a fogható, látható, tapasztalható tárgyak és helyszínek fontosak a versben, amelyek tartalomhordozóvá válnak. Áttételes személyek jelenléte is megemlítenő, például Ekhnaton, a régi Egyiptom fáraója a névadó ciklusban. Ezek a versek nehezek, összetettek, komplikált eszmei összefüggéseket mutatnak fel, és újfajta receptív szemléletet feltételeznek. A válogatásba kerültek rímelt és szabadversek. Egyaránt a nem kötött forma mellett döntöttem, így nagyobb nyelvi szabadságot nyertem, és azt hiszem – még ha ez paradoxon lenne is –, hogy hívebb maradhattam Nemes Nagy Ágnes poétikájának a hangjához. Ferencz Győző, Nemes Nagy Ágnes írói hagyatékának gondozója, a szerkesztésben nyújtott segítséget, végül Peter Gehrlich germanista szerkesztő közreműködésével további nyelvi csiszolást nyert a kötet.

– A kétnyelvű (német–magyar) Nemes Nagy Ágnes-antológia negyvenkilenc verset tartalmaz. Mikor szerette meg Nemes Nagy költészetét, mióta fordítja verseit? Ki és milyen szempontok szerint válogatta a lefordítandó verseket?

– Nagyon szeretem Nemes Nagy Ágnes verseit. A 2018-as antológiában közöltem tőle először néhány versfordításomat. Azóta foglalkoztam nagyon intenzíven vele, sokat olvastam hozzá. Kapcsolatba kerültem jogutódjával, Kerek Verával, aki igazán nagyvonalúan támogatta a *Napfordulók/Sonnenwenden* című kötet megjelenését. Neki köszönhetem a szükséges információkat, a könyveket és az ismeretségemet Ferencz Győzővel.

A megjelent kötetekből válogattam fordításaimat. Lenyűgözött elejétől fogva a mód, ahogy Nemes Nagy Ágnes az 1956-os forradalomról ír akkor, amikor még nem lehetett írni róla. Hamarjában le is fordítottam az Ekhnaton-ciklust, és a neves müncheni *Akzente* folyóirat lehozta teljes egészében. Ekhnaton, az ókori egyiptomi Napkirály éjszakája tesz tanúságot a szabadságharcról, valamint a négy soros „Lázár” című vers, ahol a leverett forradalom utáni nehéz „feltámadásról” szól. Szerintem Nemes Nagy Ágnes legnagyobb teljesítménye az, hogy eltávolodik a szubjektív élményirodalomtól és új gondolati keretet nyújt a lírai megszólalásnak. Poétikus nyelvet alkot, amelyik a névtelennek nevet ad – ez a megismerés új formája, amelyik az olvasó részéről is receptív szemléletet feltételez. Ez Nemes Nagy Ágnes nagy irodalmi érdeme. Versek a gejzíréről, a tóról, a tárgyakra, a földgömbökről – ezek a Gottfried Benn költészetének ismeretéről valló versek különösen megnyerték tetszésemet.

– *Mi lehetett Nemes Nagy Ágnes irodalmi sikereinek titka?*

– Az 1946-ban többek között Lengyel Balázssal együtt létrehozott rövid életű tartamú, de korszakalkotó *Újhold* folyóirat, majd az 1986-as *Újhold Évkönyv* Nemes Nagy Ágnes kritikus és egyre inkább mértékadó és meghatározó szemléletét testesítették meg. Nemes Nagy költészetét elismerő első díjként 1948-ban a neves Baumgartner-díjat kapta meg. Következtek a hallgatás évei, amikor nem is közölhetett, és fordításokból tartotta fent magát. 1969-ben következett a József Attila-díj, de voltaképpen a 80-as évektől kezdve részesült állami kitüntetésekben (Munka Érdemrend, 1982, Kossuth-díj, 1983, Év Könyve, 1985). Az izraeli állam 1998-as „Világ igaza” díja (Lengyel Balázssal együtt) a házaspár kiállítását a legnehezebb időkben az üldözöttek oldalán dokumentálja. Nemes Nagy semmiféle kompromisszumot nem vállaló, konzekvens magatartása irányadó volt a diktatúra idején. Egy nemzet figyelt megnyilvánulásaira.

– *Hogy hiteles a fordítás? Hatással van a műfordításra a digitális technológia? Lehet verset nyersfordítás alapján is fordítani?*

– A fordítás akkor hiteles, ha nem tűnik fordításnak. Ha a szerző az új nyelvben újra életre kel mondanivalójával, esetleg dialektikai különlegességével, ha a szöveg „jól olvastatja magát”. Ma a laptopom előtt ülve fordítok, kihasználom a keresések, törlések, javítások, beleírások, másolások stb. lehetőségeit. Az Akadémiai nagyszótár jobb- és baloldalamon, mellettem a szinoníma- és a stíluszótár, kéznél a Google-fordító lehetősége, amivel viszont igencsak fenntartással kell bánni. Nem tudnám viszont elképzelni, hogy nyersfordítás alapján is dolgozhatnék. Pedig a fordítás nagymesterei is, például Franyó Zoltán így dolgozott. Valamikor nagyon régen jómagam is szolgáltattam nyersfordítást számára. Szerintem ez a fajta fordítás a szerző feltétlen ismeretét előfeltételezi. Olyannyira, hogy szinte magadra veszed annak a bőrét. Talán így voltam az osztrák Friederike Mayröcker verseivel. Rengeteget foglalkoztam velük; sajnos a magyar *Scardanelli*-fordításomnak kötetben való kiadása megghiúsult, de azt hiszem, nyersfordítás alapján is megtalálnám az excentrikus költő sajátos hangját, kifejezési módját. De nem próbáltam meg.

– *Hogyan látja a magyar irodalom helyzetét Németországban? Van-e rá kereslet? Van-e ismertsége? A fordításoknak kritikai visszhangja?*

– Mostanában túlnyomólag az eddig kevésbé ismert afrikai irodalom felé fordul az érdeklődés. De a magyar irodalom iránt mindig is volt érdeklődés, és mindig voltak jeles fordítói is. Még kritikai visszhangja is van. Például az én 2018-ban megjelent magyar–német *Fénycsóvák/Streiflichter* költészeti antológiámnak több bemutatója is volt német földön, miközben magyar recenzióval nem is találkoztam. Valahogy elkerülhette ez a kötet a figyelmet magyar földön.

– *A műfordítói vagy a költői tevékenységét tartja jelentősebbnek?*

– Az utóbbi éveknek nincs saját termése. Hosszas betegség után tavaly elhunyt drága férjem, Schiff Róbert elvesztése ilyen hatást váltott ki nálam. Már csak fordítani tudok, és mert neves írókkal, ill. költőkkel foglalkozom, nyilván jelentősebb ez a tevékenységem. De azért a még elfekvő kéziratokat rendezve, egy és más saját munkát elküldtem a kiadóhoz: egy vékonyka regényt Bakony-szücsről (*Európa sehol*), arról a kis magyarországi faluról, ahol férjemmel éveken át egy telepes házat újítottunk fel családi nyaralónak és egy hely-, illetve családtörténeti regényt, a *Detta*, szép tündérről.

– *Milyen hatással van a fordítás a saját versek írására?*

– Saját verseimre nincs hatással a fordítás. Két külön világ ez szerintem.

– *Szokott más költőre vagy műveire reflektálni verseiben?*

– Nem szokásom, de előfordult, hogy például Nikolaus Lenau bánáti származású, elborult elméjű osztrák költőt idéztem, akivel németországi éveim legelején lelki rokonságot éreztem: a mindent átható, kibogozhatatlan sötétséget. Jól sikerült prózavers lett belőle.

– *A kortárs költők közül kit ajánlana középiskolásoknak?*

– Azokat ajánlanám, akikkel sokat foglalkoztam, akiket szeretek és megérték, akikkel azonosítani tudom magamat: Zalán Tibor, Györfly Ákos, Kányádi Sándor, Vörös István, Oravecz Imre.

– *A költészet Önnek mennyiben játék, mennyiben komoly?*

– A költészetet, akár csak a prózát, halálosan komolyan veszem. Miután 1981-ben Romániából áttelepültem Németországba, éveken át a haza elvesztését, az átélt lelki megrázkódtatásokat hozták felszínre úgy a verseim, mint az elbeszéléseim és első regényem, a *Bogáncsos táj*. Szerintem ezek nagyon jó, ha nem a legjobb írásaim és főleg verseim voltak.

– *Fontosnak tartja, hogy legyenek műfordítási pályázatok?*

– Feltétlenül fontosnak látom, hogy a fordítói munka legalább pályázati kiírások által honoráltasson. Hogy megint csak magamat idézzem: az egyetlen, a Petőfi Irodalmi Alap [Petőfi Literary Fund] által kiírt és elnyert Nemes Nagy Ágnes-kötetért járó díjon kívül soha semmiféle ellenértékét nem láttam a munkámnak. Pedig a fordítónak is valamiből meg kell élnie. Ha nem dolgoztam volna előzőleg 16 évig a müncheni egyetemen, nem is engedhettem volna meg magamnak ezt a fényűzést, mármint a folyamatos fordítást.

– *A Bánságban, Temesvártól délre 40 km-re, multikulturális – főként német, magyar, román, szerb, bolgár családok lakta – településen, Dettán (Deta) született 1940-ben.*

1951-ben családjával és számos más helyi szerb, német és magyar családdal öt évre Baragan pusztára (Bărăgan) deportálták. Ezt a traumatikus időszakot apja, Büchl Antal naplója alapján a 2000-ben megjelent első regényében, a Steppensalzban örökítette meg, ami 2005-ben magyarul Bogáncsos táj: Egy kitelepített feljegyzései címmel jelent meg. Milyen volt a gyermekkor a kitelepítés előtt?

– Felhőtlen gyerekkorom volt 1948-ig. Az államosítás után, amikor családom teljesen nincstelenné vált, mi gyerekek is megérzetük a megváltozott idők szelét. Ügyvéd édesapámat kidobták az ügyvédi kamarából. Édesanyám a nagy házzal, kerttel, három gyerekkel egymaga viaskodott. Apa egy ideig taníthatott a magyar és a német iskolában, de – osztályellenségként – a tanügyben se túrték sokáig meg. És mindvégig érezhető volt, hogy a java még csak következik. Ez 1951. június 18-án éjjeli kiemelésünkkel teljesedett be.

– 1956-ban a deportált család visszatérhetett Dettára. Júlia és bátyja, Béla letehetette az érettségit. Bélát nem vették fel Kolozsváron az egyetemre, még csak nem is vizsgázhatott le, Júlia pedig, aki francia szakra készült (ez akkoriban csak a bukaresti egyetemen lett volna lehetséges), belátta, hogy idejekorán megöregedett és megtört szülei nem tudnak két gyereket egyidejűleg távoli egyetemen taníttatni. Ezért felvételizett a Temesváron újonnan megnyílt kétéves román tannyelvű tanítóképzőn, utána, 1958-tól fogva általános iskolai tanítónőként vidéken dolgozott. 1969 és 1974 között román és francia filológiát tanult a Nyugat-Temesvári Egyetem Bölcsészettudományi Karán, majd tanárként dolgozott egy gimnáziumban. Miről írta a szakdolgozatát?

– Szakdolgozatom nyelvészeti tárgyú volt: „Az aktuális román lexikográfiáról”, illetve a szótárírásról szolt. Csak miután nekifogtam, jöttem rá, hogy rengeteg előzetes bűvarkodással jár a kidolgozása. Igen ám, de én naphosszat egy egyetem titkárságán dolgoztam, és a délutánokat két kislányomnak kellett szentelnem. Édesapám, aki akkor már nyugdíjas volt, magára vette a levéltári bűvarkodást, én pedig – sokszor be az éjszakába – összeállítottam, rendszereztem és kidolgoztam a diplomamunkát.

– 1981-ben a Németországi Szövetségi Köztársaságba költözött férjével, Robert Schiff (Temesvár, 1934 – München, 2020) festővel együtt. Negyvenévesen miért döntöttek a kivándorlás mellett a német közösség számos tagjával egyetemben? Vannak közös jellemzői ennek a kivándorló közösségnek, később is tartották a kapcsolatot?

– Természetesen Magyarországra települtünk volna át, ha ez lehetséges lett volna. Noha apai ágon őseim az akkori Magyarországra német bevándorlók voltak, de a család a nagyszülők okán teljesen elmagyarosodott. Magyar anyanyelvű és érzelmű gyerekek voltunk mi, akiknek az életét erőszakkal más vágyányra terelték át. De az első lehetőségnél – a pedagógiai intézet befejeztével járó kinevezéseknél – megkérdeztem, nincs-e a listán magyar tannyelvű iskola? Így kerültem magyar tanítónőnek Majlátfalvára. Később, egy másik iskola magyar tagozatát, amit vezettem, bezártak úgy, hogy akkor megint automatikusan átkerültem román iskolába.

Férjemmel együtt látogattuk a temesvári „Franyó Zoltán” magyar irodalmi kört. Akkor már írogattam, és Bukarestben megszereztem a román–magyar

műfordítói oklevelet. Fordításaim a kortárs nagy magyar irodalomból (Déry Tibor, Moldova György, Szakonyi Károly stb.) lényegében a helyi *Orizontul* című román irodalmi lapban jelentek meg. Sajnos, nem remélhettem, hogy könyvek megjelenhessenek fordításomban. A család egykori vagyoni helyzete és az öt-éves kitelepítés Damokles kardként függött a fejünk fölött. Mandics György íróbarátunk, akinek igényes exegézisét Ion Barbu román költőről magyarról románra fordítottam, csak úgy adhatta ki a könyvét, hogy a bukaresti kiadónak lánynevemet (nem mintha az jobb garancia lett volna) adta meg fordítóként. Bukarest szerencsére elég messze volt a Bánságtól, ahol ismertek.

A német kisebbségből egyre többen kérvényezték kitelepülésüket Németországba, hogy kiszabadulhassanak Ceaușescu pokoli rendszeréből. Ez a lehetőség a mi számunkra is megnyílt német őseink révén. Béla bátyám szüleimmel együtt szeretett volna kitelepülni, mert már ott élő testvére révén csak Édesapám hivatkozhatott családösszevonásra. Apa, aki helytörténeti kutatásokat végzett, és szerényen meghúzódott, nagyon nehezen adta be a derekát. Csak miután visszavonták kutatási igazolványát, adta be kitelepülési kérvényét. Az én kis családom még három évig várhatott; végig az volt az érzésem, hogy félték az író tollától. Beilleszkedtünk az itteni világba, én talán a legnehezebben. Földijeinkkel nem igen van kapcsolatunk, bizonyos távoli rokoni, gyerekkori vagy baráti fokon érintkezünk velük, és soraink egyre ritkulnak.

– 1983-tól tizenöt évig, nyugdíjba vonulásáig a müncheni egyetem Román Filológiai Intézetének titkáráként dolgozott. Verseket, prózákat, kritikákat, esszéket, kulturális híradásokat és kultúrtörténeti cikkeket írt és ír, amelyeket újságokban, magazinokban és a rádióban közöltek. Magyarról románra, románról magyarra, illetve magyarról németre és németről magyarra fordít irodalmi műveket, az 1970-es évek közepétől önálló kötetekben is. Többek között románról magyarra fordította Dan Radu Ionescu, Constantin Duică színdarabjait (1976, 1978), Veronica Balaj verseit (2010), németre fordította Kalász Márton, Zalán Tibor (1999, 2002) verseit, németről magyarra fordította Dagmar Nick és Jürgen Becker (2012, 2015) verseit. Személyesen ismer minden fordított szerzőt? A személyes ismeretség is ösztönözte a fordításokat?

– Sokkal több magyar–német fordításom jelent meg kötetben, mint a jelzett két szerző, akiket különben személyesen ismerek és nagyra becsülök. Oláh János, Bertók László, Györffy Ákos (két kötet), Zalán Tibor, Nemes Nagy Ágnes, Kalász Márton (két kötet), Marno János, Pongrácz P. Mária, Bøjte Csaba, Fenyvesi Ottó, Mandics György/M. Veress Zsuzsanna kötetei állnak a polcomon. Ezen felül a kortárs magyar írók és költők zömét mutattam be fordításaimmal irodalmi folyóiratokban. Nem sikerült mindenkivel személyesen megismerkednem, de a mai gyors hírközlési lehetőségek elősegítik kapcsolatunkat.

– A 2016-ban megjelent Katzensgold [*Bolondok aranya*] című regénye két fiatal, öt kisgyerekes bánáti bányász család Kaliforniába kivándorlásáról szól, melynek története nemrégiben felfedezett családi leveleken alapul. Mely családtagokról mintázta szereplőit?

– A szereplők teljesen hitelesek, a megőrzött levelek alapján mintáztam meg őket. Direkt rokonunk csak Ágnes, a szegény, négy kisgyerekes asszony, aki,

miután férje, Odilo az óceán áldozata lett, mosással tengeti életét, míg egy farmer feleségül nem veszi. Sajnos, idővel nyoma veszett. Ágnes dr. Buchwald József Arad városi főorvos legkisebb lánya és Maderspach Franciska húga, akit Haynau nyilvánosan megkorbácsolatott Ruszkabányán. Magyar nemzeti hősök családja ez. A vesszőztetésnek alighanem Ágnes is szemtanúja volt. A bányamérnök testvérpár Odilo és Guido érdekes figurák; sajnos nagyon drágán kellett megfizetniük az aranylázba vetett reményüket: az étellel, Odiloéval és Guido feleségével.

– *Gyakran jár haza Bánátba, Dettára?*

– Nem. És valószínűleg soha többé. De a honvágy eleinte nagyon erős volt. Keserves utak voltak azok: Nagylaknál teljesen ki kellett ürítenünk az autót, órákat vártunk a tűző napon, elvették feljegyzéseimet kislányainkról azzal, hogy az „document“, egy ízben testi motozásban is volt részünk. A temetőbe elmennek azért: az az egyetlen bizonyítéka annak, hogy ott éltek őseink, no meg hogy mire vitték a 18. században betelepült németek. Csodálatos kripták, kápolnák. Ott nyugszanak nagyszüleim. Apát, aki sajnos Münchenben az első jó év után elhunyt, visszavitette a család itteni része a hazai temetőbe. Én szorgalmaztam aztán, hogy Apa és István, a kis öcsém földi maradványait hozzassuk ki Münchenbe, nyugodjanak itt, mellettünk. Azóta otthon érzem magam Münchenben.

Egész más a mai Detta, mint az, amire gyerekkoromból emlékszem. Tizenegy évesen kerültem el onnan. Lakossága kicserélődött, épületei gondtalan kezekben vannak. Már nem érzem otthonomnak. De fáj, hogy ezt így kimondom. Mert a valóság az, hogy nemrég vettem elő elfektetett regényemet; címe *Detta, szép tündér*. Talán vállalkozik valaki a kiadására.

– *2018-ban magyar versek kétnyelvű (német–magyar) antológiáját adta ki Júlia német fordításában a müncheni Lyrik Kabinett Stiftung Streiflichter/Fénycsóvák címmel. Júlia választotta ki a verseket, ha igen, milyen szempontok alapján?*

– Ezek voltak azok a költők, akiknek a verseivel többet foglalkoztam, akiket már kötetben vagy irodalmi lapokban közöltem. Hozzájött még a lektorálók kívánsága szerint Petri György és Lanczkor Gábor, a fiatal generáció képviselőiben. Ugyanis Ursula Haeusgen, a müncheni Lyrik Kabinett tulajdonosa, mecénás, aki saját sorozatában hozta ki az antológiát (azóta sajnos nincs már köztünk) és Jancsó Daniella, angol szakos egyetemi tanárnő sok-sok estén át vitatkozta végig és határozta el velem együtt a kötet végleges tartalmát és formáját.

– *Min dolgozik jelenleg? Mi lesz a következő kötet?*

– Az utolsó simításokat végzem Győrffy Ákos *Haza* című regényén. Hosszú távra nem lehet az én koromban tervezni. De talán egy kötet fordítására futja még az erőből és az időből.

Tüskés Anna

TÜSKÉS ANNA a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar adjunktusa.